

Фактор етноконфесионалне самобитности у постсовјетској заједници*

Др Јелица Курјак

Књига *Фактор етноконфесионалне самобитности у постсовјетској заједници* збирка је радова седам аутора, врских познавалаца религиозних, политичких, економских и традиционалних особености простора Кавказа и Закавказја, у којима постоји отворена или мање изражена историја сукобљавања народа која је, после распада Совјетског Савеза, довела и до отворених оружаних сукоба.

На самом почетку књиге дате су неке основне информације о ауторима да би читалац с више поверења приступио разумевању предложених текстова. Књига се састоји из два дела: *први* је насловљен са „Религија и држава у Русији и ЗНД“, а *други* носи наслов „Формирање нове самобитности и стабилност на Кавказу“.

Један од основних проблема функционисања и развоја постсовјетског простора који се појавио после колапса СССР-а јесте утицај такозваног фактора идентитета, под којим се подразумева сва сложеност историјско-културних веза, нормативних аката и навика, начина мишљења и психологије народа, условљене постојећом етничком и конфесионалном традицијом. Посебан значај „фактора идентитета“ за заједницу каква је била совјетска држава може да се објасни уз помоћ неколико чинилаца. Прво, синкопираним растом националне самосвести који није само компензација за разочарења у комунистичку идеологију, већ нормалан процес успостављања делимично уништених, делимично деформисаних током совјетске власти претходних националних вредности и оријентација. Друго, с апелом на „корените“ вредности, на овај или на онај начин, коригује се модел друштвеног развоја. За Русију је тај процес непосредно повезан с истицањем „руске идеје“. И поред све митологичности, „руска идеја“ (као и њене аналогije у неким другим

* Фактор этноконфесиональной самобытности в постсоветском обществе, Под редакцией: Марти Брил Олкот и Алексей Малашенко, Московский Центр Карнеги, Carnegie Endowment for International Peace, Москва, 1998, с. 203.

земљама чланицама ЗНД) заузима одређено место у друштвеној свести, официјелној идеологији и у одређењима опозиције. Треће, многа друштва ЗНД у први план истичу баш своју полиетничност и поликонфесионалност, што се често показује као негативно како за доминантни етнос (у том смислу и конфесионалну општину), тако и за мањине. Сложени односи већине и мањина у социјалној, економској и политичкој сфери често се тумаче као ограничење самобитности. Пример су грузијско-абхаски и осетино-ингушетски конфликти, у чијој су основи најпре економски разлози (можда чак и разлози прехране), који се лако преносе на терен националне самобитности. За мање националне групе идентитет јесте начин да се превладају осећања културне инфериорности, „комплекса млађег брата“, која су била формирана за време совјетског периода владавине. Четврто, националне и религиозне идеје лако постају инструменти политичких интрига и њих свесно користе практично све актуелне партије, групације и покрети у оквиру Заједнице Независних Држава. Уз све то, веома је важна чињеница да за обе владајуће религије на простору ЗНД – и за православље и за ислам (за њега је то посебно карактеристично) – не постоји оштра подела света на духовну и световну сферу, што им омогућава да се интензивно мешају и у друштвени и у политички живот.

Фактор етнокултурне самобитности постоји како на централно-државном, тако и на регионалном нивоу. У оба случаја – без обзира на то да ли је реч о представницима већине или мањине – тај фактор доприноси стварању осећања јасне разлике у односу на чланове друге етничке или конфесионалне заједнице.

Током деведесетих година накупљен је и теоријски осмишљен велики емпиријски материјал. Због разноврсности и темпа догађаја, међутим, неопходан је много већи и готово свакодневни напор да би могли да се прате и у теоријске оквире смештају догађаји на постсовјетском простору. Од адекватне и правовремене анализе етничке и религиозне самобитности зависи умногоме и степен социјално-политичке стабилности тих држава. Због тога питање прогнозе даљих догађаја нужно мора да остане отворено или, у најбољем случају – недорађено. Вредност зборника *Фактор етноконфесионалне самобитности у постсовјетској заједници* управо је у томе што су аутори настојали да на примеру појединачних случајева упуте на неке опште, заједничке тенденције и правце могућих кретања на постсовјетском простору у области националне и етнорелигиозне самобитности.

Религија и држава у Русији и Заједници Независних Држава

Уводни текст Андреја Полонског „Православна црква и друштво у посткомунистичкој Русији“ посебно је значајан за сагледавање проблема идентитета на простору бившег Совјетског Савеза, првенствено Русије, јер од појашњења фундаменталних појмова везаних за руску самоидентификацију зависи анализа свих других етничких и религиозних

сегмената на простору бивше совјетске државе. Аутор сматра да су догађаји од 1917. до 1991. године били неповољни за стварање неопходног консензуса око формулисања руске самобитности. Због тога постоје три варијанте схватања места Русије у историји: у првој се полази од тезе да је „савремена Русија млада, отворена и привлачна држава, спремна за брзу и ефикасну модернизацију сличну светским искуствима; према другој, Русија је самостална цивилизација умногоме различита од постојећег света (та теза се ослања на наслеђе допетровског времена и совјетског периода до 1953. године), и према трећој варијанти Русија је самостална цивилизација отворена према савременом свету (теза се ослања на историјско наслеђе 17. и 19. века, и делимично на совјетски период до почетка тридесетих година и после 1953. године)“.

С обзиром на то да је Православна црква током векова, као уосталом и сада, била један од најутицајних института руског друштва, а Православље, као систем погледа на свет, опредељивало основне црте руске културе, анализа узајамног односа Цркве и друштва има принципијелни значај за појашњавање природе тешкоћа око самоидентификације. Аутор каже да је немогуће разумети перспективе савременог развоја уколико се не проанализира идеал друштвеног слуге у православној свету, специфичне карактеристике односа између Православне цркве и друштва у Русији, промене у црквеној идеологији и политици Московске патријаршије од распада СССР-а до садашњих дана и, на крају, уколико се не учини покушај да се систематизују основни идејни и политички токови у оквиру Руске православне цркве. Аутор полази од тога да Црква не обједињује само духовнике већ и остало становништво.

Андреј Полонски сматра да је Руска православна црква била једна од најстабилнијих компонената руске самобитности чак и за време комунистичке владавине и фактичке забране јавног упражњавања религије. Према истраживањима часописа „Огоњок“ из 1990. године, после 73 године бољшевичке диктатуре у кључну улогу Православне цркве у Русији веровало је 67 одсто грађана. Током година ситуација се скоро није мењала: према анализама из 1997. године већина грађана Руске Федерације веровала је само двома институцијама – Цркви и Армији. У садашњем времену, каже аутор, веома је тешко направити границу између чланова Цркве и оних који се налазе изван ње. Истина је да многи актуелни неспоразуми – о путевима модернизације, расподела имовине, односу према прошлости и будућности – разједињују и вернике и оне који то нису. На тај начин Црква је и субјект и објект друштвених дискусија, она је и подложна тим утицајима, али их, истовремено, и формира. Дакле, Црква се јавља као фундаментални извор вредности које чине руску самобитност.

У делу реферата говори се о односу између Цркве и друштва на примеру постсовјетског простора. Аутор полази од тезе да су „хладни рат“, супротности два система и борба за различиту интерпретацију „права човека“ били својеврсна димна завеса иза које су се скривале

реалне противуречности: „СССР се распао, а јединство његовог пространства се показало гњилим“. Полонски у анализи односа „Црква–држава“ на постсовјетском простору указује на постојање три основна типа односа: 1) „Зона вредносног опредељења“. Идејна подлога тог аспекта своди се на избор модела самоидентификације. У том систему, каже аутор, кључни значај има однос према прошлости: политичка позиција тог односа манифестује се у цивилизацијском сукобу између Истока и Запада. На такав начин религије се појављују као ствар цивилизацијског избора; 2) „Зона геополитичког самоопредељења“. Тражење идентитета у Белорусији и Украјини спроводи се у сасвим другачијем систему односа: постоји источнословенско јединство и национална независност. Питања цивилизацијског избора су у другом плану и зависе од принципијелне геополитичке оријентације. У таквом контексту у „религиозни живот улазе чисто политичке идеје“, 3) „Зона тактичког, регионалног самоопредељења“ (несловенске државе с већинским хришћанским становништвом које су се налазиле на територији бившег СССР-а, на пример, Грузија). У Грузији национална и конфесионална самобитност постоје као датост (саме по себи). Етничка свест је на таквом нивоу да поделе по принципу „своји – туђи“ не производе никакве проблеме. Најопаснији проблеми у Грузији били су произведени унутарполитичком борбом, у којој је вера играла улогу стабилизатора.

Уопште узев, Православна црква у Русији, као и у деловима постсовјетског простора, имала је и има улогу фактора стабилности и националне кохезије. Та улога је нарочито долазила до изражаја у кризним периодима, као што су били распад СССР-а, затим криза власти током 1993. године, ратови на територији Русије, као и проблеми изазвани неким спољнополитичким утицајима. Без обзира на то да ли се радило о традиционалистичкој или фундаменталистичкој струји у оквиру Руске православне цркве, њена брига за опстанак руске државе и грађанина увек је била и биће основа за цивилизацијску улогу Цркве.

У тексту Николаја Митрохина „Православље на северном Кавказу“ веома едукативно је анализирана позиција Православне цркве у том изузетно етнички сложенем региону, бременим перманентним стварним или латентним сукобима. Ако се узме у обзир чињеница да је цео северокавказки регион Руска православна црква поделила на четири епархије – Краснодарску, Ростовску, Ставропољску (које су постојале још за време совјетске државе) и Мајкопску (која је 1994. године настала издвајањем из Краснодарске), лакше се може разумети огромна улога коју Руска црква има у том региону. То је веома густо насељен регион и приходи које црква убира са те територије налазе се на четвртм месту прихода Руске православне цркве. Што се тиче система информисања поданика и комуникације са њима, Православна црква у том региону умногоме заостаје. Мало је образованих свештеника, а и епархије се, каже аутор, понашају аутистички: тешко примају нови кадар и тешко се укључују у нове друштвене токове.

Однос Цркве према државној власти у том региону такође је условљен његовом етничком сложености. На територији северног Кавказа налази се десет субјеката Руске Федерације, укључујући и Чеченију. Њих је могуће поделити у две групе: једну чине региони у којима постоји сарадња државне администрације с представницима православног становништва и региони у којима се локална власт сматра носиоцем исламске религије. Подела на „православне“ и „муслиманске“ регионе утиче и на начин понашања свештенства према одређеној регионалној групацији. Наиме, каже Митрохин, православни свештеници у „православним“ регионима своју религију сматрају доминантном и захтевају такав третман од власти. То се односи, пре свега, на материјалну помоћ, али и на улогу Цркве у „препоруду духовности“ руског народа, а нарочито у борби против разних секти.

Посебан куриозитет кавкаског региона чини однос између православних и муслиманских духовних лидера. Аутор напомиње као изузетно важну чињеницу за међусобне односе то да је Руска православна црква фактички одбила да благослови чеченски рат, што је имало веома позитиван одјек у круговима муслиманских лидера. И једна и друга групација, међутим, има проблема са „сектама“, којих има много на тим просторима. Према њиховом схватању, „секте“ представљају све огранке цркава које имају корене на Западу.

Нестабилна економска и политичка ситуација у региону, сукоби и рат у Чеченији фактори су који ће утицати и на улогу религије у стабилизовању Кавказа. Подела на православне и исламске религиозне регионе у заоштреној ситуацији још више удаљава те народе од мирног решавања спорова. Наду даје чињеница да су се и православна и муслиманска религија, захваљујући добрим међусобним односима, показале као чинилац мирења завађених страна у Чеченији.

О улози Цркве у руским армијским структурама говори се у тексту Надежде Емељанове под насловом „Улога и место религиозног фактора у федералним пограничним службама“. Распад СССР-а утицао је на покретање многих питања у оквиру руске државе, па између осталих и улоге Цркве. Религија је постепено заузимала своје место у целокупном друштву, да би средином деведесетих година ушла и у редове руске армије. Улазак Цркве у армијске редове аутор објашњава чињеницом да је после распада СССР-а постојао извесно време идеолошки вакуум, у који је ушла Црква са својом традиционалном улогом духовног васпитача на линији очувања традиција борбеног духа који је био кључан за заштиту отаџбине. Постоје међутим, у руском друштву и у руској армији и противници уласка Цркве у војне структуре. Заступници тог становишта полазе од тога да је руско друштво поликонфесионално, те да би повећавање утицаја Цркве водило ка продубљавању подела унутар армије на религијској основи. Посебно је та теза значајна за пограничну федералну службу, јер се она, како тврди аутор, често налази у „запаљивим пограничним деловима“, у којима се мешају „рационално и ирационално“. Такође, треба узимати у обзир чињеницу да су муслимани традиционално били присутни у пограничним служба-

ма. У будућности се очекује јачање утицаја Цркве у пограничним службама, али на поликонфесионалној основи.

Без обзира на православну суштину, Русија је и вишерелигијска држава, у којој су посебан значај, иако не велики политички и друштвени утицај, имале религијске групације. О значају тих посебних неправославних религијских група говори Светлана Иникова у тексту под насловом „Проблеми етноконфесионалних религиозних група“. Духовни борци, или духовни хришћани, како су називани, појавили су се у Русији крајем 17. и почетком 18. века. У основи учења тих група биле су идеје западног протестантизма, а социјалну базу чинило је слободно сељаштво. У њиховим учењима било је идеја којима су подриване основе руске државе (непризнавање божанског порекла врховне власти и овоземаљских закона, неприхватање насиља све до одбијања да се штити држава итд.), па су због тога увек били прогањани – и у царско, а затим и у совјетско време.

Пошто је у 18. и 19. веку реч „православље“ изједначавана са речју „руски“, те групације су се сматрале посебним, Божијим народом. Та посебност и издвојеност од Руса утицала је и на стварање сопственог културног и националног идентитета, што их је још више одвајало од осталих народа. Атеизам совјетске власти, међутим, разбио је и те групације, али, каже аутор, оне су увек осећале своју посебност, која је почела да долази до изражаја крајем осамдесетих година, у време свеопштег отварања у совјетској држави. Буђење религиозне свести међу тим народима поклопило се с националистичким покретом у Закавказју. Антируска хистерија, која је започета у средствима масовних информација у појединим кавкаским републикама, стимулисала је кавкаске духовне борце – секте, на брзо сазревање етничке самосвести, што је засметало и духовним и политичким елитама појединих етничких групација. Почетком деведесетих година дошло је до масовног исељавања тих посебних религијских група у Русију, што је довело до распада многих религијских општина. Већина представника тих етнорелигијских секти нашла је излаз у асимилацији са Русима да би избегли евентуално нове прогоне од стране других верских заједница. Сада је ситуација таква да многе групације духовника не желе да буду регистроване ни на руској територији. Чини се, како каже аутор, да је процес распада посебних духовних заједница незаустављив, што може произвести значајне социјалне поремећаје јер су општине разбијене, а самим тим и велике породице као духовни носиоци тих групација. Било је покушаја да се те посебне духовне групе обједине око колхоза, али без успеха.

Формирање нове самобитности и стабилности на Кавказу

Други део књиге посвећен је етничким проблемима и новом идентитету и стабилности на Кавказу. Тај регион је, историјски гледано, увек био проблематичан за стабилност Русије, али и за стабилност држава које сада чине постсовјетски простор. Важност успостављања

статуса кво у том делу света посебно је велика за све који живе у евроазијском региону.

Текст Владимира Бобровњикова „Совјетска национална политика и промене идентитета горанаца западног Дагестана“ значајна је полазна основа за изучавање феномена пресељавања становништва, негирања њиховог националног идентитета, стварања нових (или „нових“) држава од „нових“ народа и за све негативне последице које такви потези могу да изазову.

Аутор полази од историје прекрајања Кавказа која је трајала од двадесетих до седамдесетих година 20. века. У тим процесима многи народи су нестали, а појавили су се и многи нови. Неки народи, као на пример Тати, по неколико пута су мењали своју „националност“. Неповратне промене догодиле су се у језику и култури, као и у традиционалним религиозним и социјалним институцијама. Све то упућује на тезу да је реч о озбиљним квалитативним изменама међу народима Кавказа у 20. веку.

У тексту аутор даје историјат народа западног Дагестана, и закључује да се ту радило о једној великој територији, без одређених граница, на којој су живели различити народи, који су говорили различитим језицима. Од свих народа најмногобројнији су били Авари. Познате реформе у области међунационалних односа на Кавказу започете двадесетих година (трајале су све до шездесетих година) свеле су се на уопштавање националних особености, тако да је створено неколико крупних нација и искорењена је локална муслиманска култура горанаца и замењена совјетском културом. Национално-језичке реформе у совјетском Дагестану спровођене су тако што су пред њима нестајали сви дореволюционарни административни и социјални системи, а уместо њих су стварани нови институти, који су имали задатак да горско становништво повежу с равничарским (што је историјски и цивилизацијски готово неизводљиво: катастрофалне последице такве операције могу да буду погубне на више нивоа и у дужем историјском периоду). Такви покушаји, каже аутор, довели су после распада совјетске државе до бујања покрета за успостављање националне идентификације, што је утицало како на почетак сукоба с локалним националним елитама, тако и на отварање нове борбе за примат међу самим горским народима. Све то сада регион западног Дагестана чини нестабилним.

Као и многи други народи на Кавказу, Кабардинци и Балкарци припадају групи народа који су за време совјетског система власти „нестали“ у статистичким подацима, да би се, у таласу бујања националних покрета у неруским републикама појавили на нов начин, са новим захтевима. У тексту Ирине Бабич „Однос политичког, религиозног и етничког идентитета у савременој кабардино-балкарској заједници“ анализира се историјат борбе Балкараца и Кабардинаца за освајање националног идентитета.

Национални покрет Балкараца настао је током 1990. године. У суштини њихове борбе била је идеја да се спозна истина о том народу, који је 1944. године депортован у средњу Азију, а затим делимично

враћен на северни Кавказ током 1957. године. Најтрагичнија епизода тог народа везана је за процес враћања земље која им је била одузета, „што је било праћено трагичним догађајима. Трагање за истином о сопственом народу јачало је национални покрет, а његовим лидерима давало снагу националних вођа. Русија, са своје стране, настоји да одржава веома добре односе с Кабардинцима, не толико због величине тог народа, колико због тога што су, стратешки гледано, односи са свим мањим народима Кавказа значајни за националну стабилност.

Од свих многобројних националних групација, Кабардинци су најтешње сарађивали с Балкарцима. Међу тим народима не постоје чак ни религиозни конфликти: једини конфликти који су се током деведесетих година јављали односе се на враћање и прераспodelу власништва над земљом: то је, међутим, више цивилизацијско, културолошко и етничко, него религиозно и политичко питање.

У тексту Анатолија Јамскова „Традиционално коришћење земље од стране номада историјског Карабаха и савремени јерменско-азербејџански етнотериторијални конфликт“ говори се о томе да у основи сукоба међу кавкаским народима и уопште традиционалним народима, као што су Карабаси, стоје много суптилнији разлози него што су они идеолошке или политичке природе. Коришћење земље је традиционални камен спотицања међу појединим народима или њиховим групацијама и елитама. У случају Нагорно Карабаха за Јермене је ситуација прилично јасна: познато је да је јерменско становништво непрекидно живело најмање хиљаду година на територији Нагорно Карабаха. Познато је, такође, да су почетком 1920. године Јермени чинили 94 одсто становништва те аутономне покрајине. Историјски догађаји, условљени пре свега политичким мотивима, утицали су да се проблем Нагорно Карабаха различито интерпретира: на један начин статус те покрајине тумаче Јермени, док се Азербејџанци позивају на успостављену политичку творевину републику „Кавкаску Албанију“, чији је Карабах био део (1000. године). Главни проблем се, према аутору, ипак састоји у томе што се „историјски аргументи“, свеједно у чију корист били, свде на питања политичке доминације над становништвом Нагорно Карабаха, ма којег порекла да су им били преци.

Међуетнички и конфесионални конфликти битна су одлика друштвених односа на крају 20. и почетком 21. века. Плима националних покрета на простору Русије и бивших совјетских република, чији је амбициозни циљ био садржан у захтевима да се исправе историјске неправде, али и да се створе нове националне државне творевине као одговор на нерешена међуетничка питања, довела је до озбиљних унутардржавних и међудржавних поремећаја на постсовјетском простору. То је условило потребу да се сва та питања анализирају и теоријски осмисле на нов начин. Пошто је, међутим, процес трагања за националним идентитетом на тим просторима још увек у току (на Кавказу је тек започет), остаје да се догађаји прате, анализирају и дефинишу уз помоћ постојећег категоријалног апарата. У том послу књига *Фактор етно-конфесионалне самобитности у постсовјетској заједници* има посебан значај.